

3. Бражников И. Смех и грех. Еще раз о Гоголе и народной смеховой культуре // Независимая газета – 1998. – 12 ноября. – С. 11.
4. Винниченко В. Щоденник 1921-1925. Том другий. – Видання Канадського Інституту Українських Студій: Едмонт-Нью Йорк, 1983. – 700 с.
5. Вінграновський М. С. Атомні прелюди: Поезії. – К.: Радянський письменник, 1962. – 120 с.
6. Вінграновський М. С. Вибрані твори: У 3 т. – Т. 1: Поезії / Вступна стаття Т. Салиги. Тернопіль: Богдан, 2004. – 400 с.
7. Вінграновський М. С. Сто поезій. – К.: Молодь, 1967. – 128 с.
8. Вінграновський М. С. Як я написав «Гайавату» // Поезія-85: Зб. – К.: Рад. письменник, 1985. – С. 66-67.
9. Вознесенский А. А. Прорабы духа. – М.: Советский писатель, 1984. – 496 с.
10. Вознесенский А. А. 2=1>3 000 000 000. Собрание сочинений в пяти томах. Том второй. – М.: Вагриус, 2001. – 416 с.
11. Вознесенский А. А. Нас трое – Бог, ты и я. Собрание сочинений в пяти томах. Том третий. – М.: Вагриус, 2001. – 416 с.
12. Вознесенский А. А. Первый лед. Собрание сочинений в пяти томах. Том первый. – М.: Вагриус, 2000. – 416 с.
13. Вознесенский А. А. Чертополох четвероногий. Собрание сочинений. Том четвертый. – М.: Вагриус, 2005. – 544 с.
14. Гари Р. Ночь будет спокойной / Перев. с франц. Л. Бондаренко и А. Фарафонова. – СПб.: Симпозиум, 2004. – 414 с.
15. Дзюба І. Не окремо взятє життя. Спогади і роздуми на фінішній прямій // Київ. — 2007. — № 9. — С. 33-78.
16. де Мелло Энтони. Когда Бог смеется. Сборник рассказов-медитаций / Перев. с англ. О. Вишмидта. К.: София, 2004. – 240 с.
17. Лихачев Д. С., Панченко А. М., Поньрко Н. В. Смех в древней Руси. – Л.: Наука, 1984. – 296 с.
18. Пропп В. Я. Природа комического у Гоголя // Русская литература. – №1. – С. 27-43.
19. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні // Філософські твори: у 4-х тт. / Під заг. ред. В. Лісового. – Т. 1. – К.:Смолоскип, 2005. – С. 3-162.

Світлана ЩЕРБІНА

© 2008

СВОЄРІДНІСТЬ ОБРАЗУ «НОВОЇ ЛЮДИНИ» У ПОВІСТЯХ М. ЛЕСКОВА ТА І. НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

У пореформені 60-70-ті роки XIX ст., переломні в історії Росії та України, у літературі ставляться нові проблеми соціального і морального характеру, з'являються нові ідеї, нові письменники, які походять з різночинного середовища і з народних низів, добре знайомі з життям і побутом усіх верств населення. Головною метою проголошується визволення народу, а звідси постає проблема нового героя – людини морально чистої, близької до народу, здатної повести за собою суспільство (маси). На думку просвітників XIX ст., до яких можна віднести і Миколу Лескова з Іваном Нечуєм-Левицьким, несправедливі суспільні порядки можуть бути змінені силою розуму, тому герой нового часу повинен нести в собі ідеї національного і соціального відродження, втілювати риси передового інтелігента, в якого слово не розходиться з ділом [3, 44].

До проблеми позитивного героя в творчості М. Лескова зверталися такі дослідники, як І. Відуецька, В. Зарва, Н. Старигіна, І. Столярова тощо. Мотив праведництва в творчості М. Лескова й І. Тургенева простежила Л. Петрова. Проблема героя-інтелігента у творах І. Нечуя-Левицького була в центрі уваги Н. Зінченко. Проте типологічне системне вивчення проблеми своєрідності образу «нової людини» у повістях М. Лескова та І. Нечуя-Левицького відсутнє. Тому метою нашої статті є виявлення сходжень і відмінностей зображення «нового героя» у повістях М. Лескова та І. Нечуя-Левицького у зв'язку з типологією їх реалізма, поглядами на людину, концепцією характеру.

Першим у російській літературі зробив спробу показати героя нового часу в образах Інсарова та Базарова І. Тургенев. Головне питання епохи «Що робити?» ставить М. Чернишевський і втілює у романі образи «нових людей» пореформеної доби.

На роман М. Чернишевського М. Лесков відповідає твором «Обійдені». «Новий герой», на думку М. Лескова, – це людина, здатна на безкорисливу любов до ближнього, самовідданість, активне служіння добру. І письменник знаходив таких людей повсюди. Серед його «праведників» княгиня Протозанова, дворяне Брянчанинов, Рогожин, Чихачев, Фермор, різночинець Шерамур, протопоп Савелій Туберозов, простолюдин Голован тощо. Їх усіх об'єднує активне ставлення до життя, неможливість стояти відсторонь від людського горя, співчуття до людей і непримиренна, дійова боротьба зі злом.

Бідний дворянин Рогожин із хроніки «Захудалий рід», на визначення М. Лескова, був «чудаком», «добрим паном», «божою людиною», ворогом гноблення у будь-якій формі і другом демократії. Усе життя він присвятив боротьбі за справедливість, за що отримав прізвисько Дон-Кіхота. Якщо герой дізнавався, що хтось потребує допомоги, то не міг жити спокійно і кидався на допомогу: «...там офіцера на ярмарке проучил; там жадного попа прибил; тут злую помещицу в мешке в поле вывез...» [5, 98]. Такі витівки не проходили для нього даром, він місяцями ховався від влади, але ніяка небезпека не могла змусити його відмовитися від боротьби за справедливість. Він просто не міг діяти інакше.

Ідеалом «нової людини» для М. Лескова були не ідеологи, а практики. Це особистості, позбавлені роздвоєності, вони імпульсивні, але їх дії є результатом раптового доброго пориву душі. Його герої вимагають для кожної людини нормальних умов життя. І нехай це тільки елементарні вимоги, але поки вони не виконані, подальший розвиток життя неможливий. І. Відуецька зазначила своєрідність лесковського вирішення проблеми морального самовдосконалення, яка полягає в тому, що «письменник відкидав його як мету, до якої треба було б спеціально прагнути, і визнавав лише як результат діяльності людини, яка всю себе віддає людям» [1, 54].

Ідеальна героїня М. Лескова Варвара Ніканорівна Протозанова живе у звичайній російській дореформеній дійсності, але живе вона не так, як усі поміщики, а так, як вони повинні були б жити, якби думали про народ і усю країну, а не тільки про власний прибуток. Княгиня постійно піклується про підвищення добробуту своїх селян, користується високим авторитетом. Водночас вона бачить приреченість дворянства. Героїня стверджує: «Что тут вечного, зрячий да слабый на слепого да сильного сел, да и едет. Наше крепостное владение – это слепой безногого возит. Это не вечно так будет: слепой прозрит, а зрячий совсем расслабнет, если раньше на своих ногах ходит не научится ...» [5, 107-108].

Лесковська Варвара Ніканорівна Протозанова розуміє важливу історичну роль народу і приреченість будь-якої спроби реформування російського життя без підтримки простих людей, вважаючи, що «...нам прежде всего себя надо поочистить, умы просветить знанием, а сердца смягчать милосердием: надо народ освободить от ран и поношения; иначе он будет не с вами, а вы без него все, что трости ветром колеблемые, к земле падете» [5, 124]. Сумна доля Варвари Ніканорівни у повісті показує: письменник і сам бачив, що його ідеал, виражений у характері героїні, утопічний. Незалежна людина, що посягає на класові інтереси, не зможе протистояти усьому дворянському суспільству.

У творчості М. Лескова позитивних героїв настільки багато, що М. Горький писав: Лесков «как бы поставил целью себе ободрить, воодушевить Русь, измученную рабством...», і почав створювати «для России иконостас ее святых и праведников» [2, 231]. На думку письменника, моральний прогрес повинен стояти на першому плані, і без нього неможливий прогрес соціальний, оскільки соціальні перетворення проводяться людьми і втілюються у життя через людей.

І. Нечуй-Левицький враховував досвід попередників і сучасників. Серед українських письменників першим показав образ «нової людини» інтелігента-демократа П. Куліш у творах «Майор» (1859) і «Украинские незабудки» (1861). До цієї теми звертався М. Драгоманов і О. Кониський в оповіданнях «Пропащі люди» (1862), «Перед світом» (1866). І. Нечуй-Левицький придивлявся до «нового героя» романів І. Тургенєва, до манери І. Гончарова, М. Гоголя і М. Салтиков-Шчедріна, до творчості західноєвропейських романістів, до літератури античного світу. Порівнюючи, відшукуючи паралелі між тургенєвським Базаровим і своїми сучасниками (українськими просвітцями), письменник знаходить спільні риси в тому, що «українофіли» були реалістами й лібералами, як і Базаров, «стояли за реальну просвіту, одкидали клерикалізм, пустосвятство й панство, як і вся демократія» [4, 398]. Проте власні уявлення повістяря про «нову

людину» не відповідають деяким рисам тургенєвського героя і героям М. Лескова, про що він і пише: «... такий чоловік був би повинен і на Україні, і в Галичині встоювати не тільки за поступові принципи, але й за своє національне животіння, й національні, а не тільки соціальні права» [4, 398].

Характерною особливістю реалістичного стилю І. Нечуя-Левицького є поєднання вимог і досягнень тогочасного мистецтва з багатовіковим досвідом українського фольклору. Герої нового часу І. Нечуя-Левицького – це студенти, вчителі, лікарі, вони активні, здатні переконати, організувати маси, виявляють протест проти соціального і національного гноблення, причому не ставлять питання про революційний злам державної системи.

Образ «нової людини» у І. Нечуя-Левицького тісно пов'язаний із національною ідеєю і вірою в роль інтелігенції у розкріпаченні української свідомості. Це герої повісті «Хмари» Дашкевич і Павло Радюк, талановитий оперний співак Флегонт Літошинський та його дружина Софія Леонівна у повісті «На гастролях в Микитянах».

У повісті «Хмари» І. Нечуй-Левицький змальовує власний тип «нової людини», якою стає Павло Радюк – представник нового покоління інтелігенції. Цим образом письменник хоче показати демократичність, любов до національної культури, радикальний протест проти народного гноблення. «Нам не треба солдатчини! Нам не треба кадила й кропила! Ми й так темні й глухі, ми й там маємо більма на очах! Нащо нам великі дзвони? Нащо нам золотoverхі монастирі? Нащо нам топити віск перед образами?.. Нам не треба війни, а треба просвіти» [6, 137-138], – промовляє Радюк і щиро вірить, що поширення знань і просвіти можуть принести звільнення від національного й соціального гніту.

Проте помітно, що письменник сам ставиться до свого героя неоднозначно: водночас захоплюється щирістю, палкою мрією Радюка ошчасливити власний народ і тут же виявляє недостатність його програми. Напевно, письменник, добре знаючи умови народного життя, відчував нездоланну прірву між палкими мріями Радюка й реальним світом селянства. За свідченнями самого І. Нечуя-Левицького, він свого героя писав з реально існуючого прототипа: «Тип Радюка списаний мною з двох таких діячів: один мій товариш Олексій Львович Гулак-Артемівський, вже небіжчик, доктор, небіж автора «Пан та собака», а другий, полтавець, ще й досі живе. Це справді були сівачі...» [3, 46].

Представник старого покоління інтелігенції Дашкевич змальований чесним, порядним, безкорисливим, він теж дуже боліє душою за національне відродження України, але, занурившись у вивчення абстрактної «слов'янської душі», заплутався у різних філософських вченнях і загубив не тільки себе, свій талант, а і дітей не зміг виховати так, як хотілося і мріялося. За оцінками М. Драгоманова, образ Радюка вийшов наївним і невдалим, але твір в цілому – реалістичним і цінним. О. Кониський зазначав, що головний герой змальований позитивно і реально, бо тодішні інтелігенти такого типу більше «говорили, кричали, гукали», ніж діяли [3, 46].

Новою версією просвітяна-діяча став Комашко в повісті «Над чорним морем», де І. Нечуй-Левицький представляє різні ідейно-суспільні течії, між представниками яких наявні досить гострі полемічні суперечки. Він надає слово супротивникам головного героя, образ якого постає більш толерантним у відношенні до інших націй («Для нього, як для демократа, були дорогі інтереси як свого народу, так і інших слов'янських і неслов'янських народів» [7, 131]) і більш рішучим, коли герой відчув на собі переслідування і репресії держави («...в його душу, добру зроду, запала злість, ненависть до порядків, як падає грязь, кинута навісною рукою на чистий кришталь, і псує дорогий кришталь...») [7, 309].

Основним джерелом творчості письменника було народне життя, що підтверджує лист українського повістярка до М. Грушевського від 28 травня 1885 р., в якому він пише, що йому часто траплялося «наскочити на сюжети з народного життя» і він «багато їх взяв з життя, не змінивши навіть прізвищ та ймення» дійових осіб, «...пишу те, що бачив, що знаю, а чого не знаю, за те не беруся» [6, 300]. І. Нечуй-Левицького без вагання можна назвати однодумцем і побратимом М. Лескова, який у своїй творчості теж спирався на реальні події та історичні постаті. М. Лесков охоче використовував форми спогадів і передавав реальні події, знайомі сучасникам. У 1884 році він звертається з проханням до одного з кореспондентів: «... всякая умно наблюденная житейская история есть хороший материал для писателя. ... Я всегда люблю основывать дело на живом событии, а не на вымысле» [1, 40].

Зближує М. Лескова та І. Нечуя-Левицького і те, що М. Лесков завжди був «рішуче виступав проти революційних методів перетворення життя, як просвітитель-демократ надавав великого значення розвиткові матеріальної і духовної культури суспільства» [1, 47]. Герої М. Лескова, на відміну від героїв І. Нечуя-Левицького, більш дійові, активні. Через усю творчість російського та українського письменників проходить думка про особисту моральну відповідальність кожної людини перед власною країною і народом.

Своїми творами, а особливо галереєю праведників, М. Лесков звертається до сучасників із закликком «всеми зависящими от нас средствами увеличивать сумму добра в себе и вокруг себя» [1, 50], що несе в собі постійне моральне вдосконалення. Збільшення добра навколо, на думку М. Лескова, передбачало активне втручання у навколишнє життя і боротьбу зі злом, які б форми воно не приймало. І письменник активно втілював у свою творчу діяльність власну програму, головними провідниками якої були позитивні герої – «диваки» і «праведники». На відміну від І. Нечуя-Левицького, в творчості якого „позитивний герой” здебільшого є виходцем з інтелігенції, М. Лесков не знаходив готової мудрості у жодній з верств населення. Він визнавав за народом право захисника істинної моральності, але не уявляв прогресу країни без розвитку досягнень науки, культури і цивілізації. Він бачив появу високоморальних особистостей у всіх верствах населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Видуэцкая И.П. Николай Семенович Лесков. – М.: Знание, 1979. – 64 с.
2. Горький М. Н.С. Лесков // Горький М. Собр. соч.: В 30 т. – М., 1953. – Т.24. – С.228-237.
3. Зінченко Н.І. Мета ясна й проста – народ й Україна (Інтелігент-демократ у творах І. Нечуя-Левицького) // Слово і час. – 1991. – №8. – С. 42-47.
4. Історія української літератури ХІХ століття: У 2 кн.: Підручник / За ред. М.Г. Жулинського. – К.: Либідь, 2006. – Кн. 2. – 712 с.
5. Лесков Н.С. Собрание сочинений: В 11 т. – М.: Государственное издательство художественной литературы, – Т. 5. – 636 с.
6. Нечуй-Левицький І.С. Зібр. творів: У 10 т. – К.: Наукова думка, 1965. – Т. 2. – 391 с.
7. Нечуй-Левицький І.С. Зібр. творів: У 10 т. – К.: Наукова думка, 1966. – Т. 5. – 456 с.
8. Нечуй-Левицький І.С. Зібр. творів: У 10 т. – К.: Наукова думка, 1968. – Т. 10. – 588 с.
9. Петрова Л.М. Мотив праведництва в творчестве Лескова и Тургенева // Творчество Н.С. Лескова: Научные труды. – Курск: Гор. тип. упр. издат. Курского обл.исполкома, 1980. – Т. 213. – С. 91-99.